

Afgiftekantoor
Antwerpen X

Driemaandelijks
Nieuwsbrief voor
EPITAAF-leden

Nummer 14
jan./febr./maart 1992
5de jaargang

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

Voorwoord

Wij starten het nieuwe jaar met een goed gevulde agenda. Onder deskundige begeleiding bezoeken wij de kerkhoven van Brugge en Mechelen (zie p. 7).

Mr. Kockerols zoekt het iets verder. In de Ardennen ging hij op zoek naar leisteen in de grafkunst, een artikel vol suggesties naar een uitstap (p. 2). Zopas verscheen een boek dat handelt over het kerkhof van Brussel; wij laten de auteur zelf aan het woord (p. 4).

Wij herinneren eraan dat het lidgeld - nog steeds ten bedrage van 450 fr./jaar - gestort kan worden op ons rekeningnummer (zie p. 8).

Tentoonstelling

Londen, Victoria and Albert Museum, *The Art of Death*.

Tot 22 maart 1992, maandag-zaterdag 10-18 u, zondag 14.30-18 u.

Belangrijke tentoonstelling over de funeraire kunst van de 16de tot de 19de eeuw, grotendeels met voorwerpen uit eigen verzameling. Reeds eerder verscheen hierover een fraai geïllustreerd boekje: N. PENNY, *Mourning, The Arts and Living*, Victoria and Albert Museum, 1981, 64 pp.

Requiem

25 jan., Neerpelt, Sint-Niklaaskerk, 20u15: Requiem van **Mozart**.

8 februari, Gent, Internationaal Congressentrum (ICC), 20u: Requiem van **Durufié**.

11 februari, Antwerpen, deSingel, 20u: Requiem van **Durufié**.

18 maart, Hoogstraten, Spijkerinstituut, 20u: **Brahms**, Ein Deutsches Requiem.

Agenda

Zaterdag 3 januari 1992, 10.30 uur:

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 1 februari 1992, 10.30 uur:

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 29 februari 1992, 14.00 uur:

Bezoek aan de Stedelijke begraafplaats van BRUGGE

onder leiding van Jean Van Cleven.

Afspraak aan de hoofdingang, Brugs Kerkhofstraat, een zijstraat van de baron Ruzettelaan (invalsweg vanuit Oostkamp), te Steenbrugge.

Zaterdag 7 maart 1992, 10.30 uur:

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 21 maart 1992, 10.30 uur:

Bezoek aan de Stedelijke begraafplaats van MECHELEN

onder leiding van P. De Greef.

Afspraak aan de Sint-Pieterskerk (Veemarkt)

Vooraf bezoek aan de crypte

Zaterdag 4 april 1992, 10.30 uur:

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Wij verzoeken U op voorhand in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaaf, 1020 Brussel, met vermelding van datum, activiteit en aantal personen.

Prijs: Leden 75 BEF / Niet-leden 150 BEF.

Noteer nu alvast:

Zaterdag 25 april 1992, 10.30 uur:

Rondleiding op de begraafplaats van BERCHEM (Antwerpen)

onder leiding van P. Maclot.

Meer hierover in onze volgende Nieuwsbrief.

Van vrijdag 8 mei tot zondag 10 mei 1992:

Tweede driedaagse overstreek naar LONDEN,

samen met de Association Des Artisans Monumentistes. Bezocht worden ondermeer de funeraire crypte van St. Paul's Cathedral, Bunhill Fields, Highgate en het park-crematorium Golders Green.

De kostprijs per persoon zal een 7.500 BEF bedragen. Meer informatie in onze eerstvolgende Nieuwsbrief.

Ardense kerkhoven

Grafkruisen in leisteen

Wie een oud dorpskerkhof in de Ardennen betreedt wordt verrast door het zicht op een aantal blauwgrijze leistenen grafkruisen, eigenaardig, origineel zelfs door hun decoratie en stijl, zoals men ze nergens anders aantreft. Deze leistenen monumenten (kruisen, zerken of stèles) vormen een volkskundig erfgoed, typisch voor de Ardennen. We zullen trachten in 't kort hier een beeld ervan op te roepen.

Situering

De Ardennen : geografische streek die zich strikt genomen beperkt tot het gebied waar de leisteen ontgonnen wordt. Veel beperkter dus dan wat de doorsnee toerist gewoonlijk Ardennen noemt. Hard van klimaat, schraal van grond, is het een arme streek waar de dorpen tot aan de ontsluiting teweeggebracht door de moderne communicatiemiddelen sterk geïsoleerd waren.

De **leisteen** kennen we als dakbekleding, een steen die men kan klieven. De ouderen onder ons kennen ook nog de lei waarop ze met een griffel leerden schrijven. In bepaalde gebieden van de Ardennen is de ontgonnen steen iets compacter, minder splijtbaar, wat aanleiding heeft gegeven tot de bewerking ervan.

Het **grafkruis** : het individueel grafkruis dat de eenvoudige tomben kenmerkt (in tegenstelling tot de grafmonumenten van edellieden en vooraanstaanden) heeft niet altijd bestaan en is in onze streken slechts gekend vanaf de XVe-XVIe eeuw, voornamelijk in het Maasland (zie bv. kerkhof van Homburg bij Aubel,

Baelen...); dit duurt voort in de XVIIe-XVIIIe eeuw (zie Clermont s/Berwinne en de Voerstreek). De Ardennen - wegens hun meer geïsoleerde ligging en grotere armoede - kennen het fenomeen slechts vanaf het midden van de XVIIIe eeuw.

Historische schets

Het is begonnen in Recht (bij St. Vith) rond de jaren 1735, waar Tirolse inwijkelingen (gastarbeiders van toen!) zich vestigden, huwden en begonnen leisteengroeven uit te baten, en ook te bewerken. Later, rond de 2de helft van de eeuw zien we overal het grafkruis zijn intrede doen, eerst een simpel kruis met

Rettigny (Houffalize). Bloemen en draperieën-motief (Piette, 1848).

Meyerode (St. Vith). Typisch grafkruis uit de streek van Recht, in het metselwerk van de kerkmuur verwerkt (1806).

opschrift, maar zeer snel een kruis verrijkt met allerhande decoraties. De leisteen leent zich inderdaad bijzonder goed voor fijn graveerwerk. (Men kan er met zijn nagel zelfs krassen in aanbrengen). Dit maakt dat we de ontplooiing zien van een zeer gediversifieerde vorm van kunstambacht. Een centraal medaillon met palmen of loofmotieven rond een IHS, wordt verrijkt met heiligenfiguurtjes, abstrakt decor met de passer aangebracht, symbolische motieven. De ambachtslui van Recht zijn authentieke kunstenaars met zin voor compositie en proportie. De baanbreker is een genaamde Starck.

Zeer vlug, rond het einde van de XVIIIe eeuw wordt de invloed ervan merkbaar in naburige gebieden waar ook leisteen ontgonnen wordt, nl. te Vielsalm en in het nabijgelegen Ottré, verder in

Neufchâteau en in Herbeumont. Het is het atelier van Ottré, of liever de ateliers, die in de eerste helft van de XIXe eeuw hun stempel op deze kunst zullen drukken. Een decoratieve kunst die radikaal niets ontleent aan de kunststromingen van de tijd, die als het ware een vorm van "art brut" is, ontsproten uit de zich telkens hernieuwende verbeelding van enkele ambachtslui. Deze ambachtslui waren zelf de uitbaters van de groeven, wonnen zelf hun grondstof en bewerkten ze. Van bepaalde families in Ottré kennen we de namen van deze volkskunstenaars van vader op zoon, gedurende drie à vier generaties. De meest gekende naam is Piette.

De opkomende moderne tijden, met grotere welstand, alfabetisering, industriële ontwakking, beter wegennet, hebben de streek stilaan ontsloten, maar ook meer afhankelijk gemaakt van invloeden van buitenuit. Rond 1850 verandert enigszins de stijl en de iconografie van de grafzerken en kruisen. Hoewel in mindere mate, blijft deze kunst nog origineel en volks, doch gekenmerkt door de thema's van de romantiek. Stilaan wordt ook deze kunst meer gestereotypeerd. In deze 2de helft van de XIXe eeuw is, buiten de ateliers van Recht, Ottré, Neufchâteau die zich verder ontwikkelen, het atelier van de familie Guébels in Bastogne vooral te signaleren. De steen ervan is waarschijnlijk afkomstig uit Martelange. In gans de Ardennen treft men werken van de Guébels aan. Stilaan nemen de grafkruisen ook de gestalte van grafmonumenten.

Op het einde van de eeuw zijn de groeven in verval, onze kerkhoven worden overrompeld door de graniet. Dit luidt het einde in van deze volkskunst.

Deze historische schets is verre van volledig. Het bijzonderste is noch-

Basse-Bodeux (Trois-Ponts). Naïeve voorstelling van de H. Familie met engelen (Piette, 1819)

tans de studie van vorm en iconografie van deze typische kunst. Ze getuigt van een authentiek volks karakter, met in 't algemeen zeer simpele thema's, waar men vergeefs zou zoeken naar complexe symbolen, maar die veeleer de volkspiëteit weergeven van de contrareformatie: het Kruis, de H. Maagd, de Heiligen, de sacramenten, de engelen. Overal is de doodskop met knekels aanwezig, soms met veel humor afgebeeld. Moraliserende opschriften zoals bv. *Hodie mihi, cras tibi.* (Vandaag ik, jij morgen!)

Het is onmogelijk in deze korte schets en zonder veel visueel materiaal een idee te geven van dit type volkskunst (die trouwens ook zijn toepassing heeft gevonden in wegkruisen). Een groot probleem is de bewaring en de beschutting van deze monumenten. Gelet op het kliefbaar karakter van de steen zijn waterinsijpelingen niet uit te sluiten, wat bij vorst dikwijls fataal is.

Suggesties voor een uitstap

De meest representatieve kruisen van Piette zijn momenteel ondergebracht in een voorlopig museum te

Neufchâteau. Gestileerde treurwilt met engel (Guébels, 1852).

Salmchâteau (alleen op aanvraag te bezoeken). Verscheidene kerkhoven werden ontruimd, gemoderniseerd, doch hebben hun oude kruisen bewaard langsheen de kerkmuur, kerkhofomheining of zijn in het metselwerk ervan verwerkt. Men kan een groot aantal kruisen bewonderen in Arbrefontaine, Basse-Bodeux, Fosse, Rahier en andere plaatsen (streek van Vielsalm en Trois-Ponts). Een uitstap in deze trouwens bijzonder mooie streek leidt tot interessante ontdekkingen.

De typische leisteengraven zijn nochtans in de ganse Ardennen aanwezig, evenzeer in La Roche als St-Hubert of Neufchâteau, in de dorpen langs de Semois, de Ourthe of de Amblève. Tot over de grens in Duitsland en in gans het Noorden van het Groothertogdom.

Goede wandeling !

C. KOCKEROLS (23.10.'91)

De nekropool van Brussel

De begraafplaats van Brussel maakt deel uit van een reeks gemeentelijke begraafplaatsen opgericht in de loop van de tweede helft van de XIXe eeuw. De openingsceremonie, onder burgemeester Jules Anspach, greep plaats op 15 augustus 1877 en de daaropvolgende dag werd de eerste persoon begraven. Het concept en het plan van deze begraafplaats, opgevat als een groot park, was toen zeer nieuw in het Brusselse en bleef er ongeëvenaard tot in de helft van deze eeuw. In deze optiek werden 15 hektaren voorbehouden voor beplantingen en nog eens 15 hektaren werden bestemd voor de concessies. Het aanleggen van cryptes werd eveneens in overweging genomen doch werd, in tegenstelling met begraafplaatsen in andere gemeenten, niet weerhouden. Aangezien men de mentaliteit van de bevolking op dat ogenblik nog niet rijp achtte voor de verassing van het lichaam na de dood, werd er toen nog geen perk voor asverstrooiing voorzien.

Men betreedt de nekropool van Brussel door een monumentale ingang met prachtig smeedijzeren hekken. Ze is omsloten door een 2,5 km lange bakstenen muur. Het dodenhuis, naar ontwerp van de toenmalige architect van de stad, Victor Jamaer, werd opgericht in 1885 en is heden nog een merkwaardig gebouw. De tuinarchitect L. Fuchs legde een harmonisch tracé aan van kurvende lanen en wegen die perken en ronde punten omsluiten. In de loop van 1889 werd de nekropool reeds naar achter toe vergroot met een tweede tracé, zodat zij heden een totale oppervlakte van ongeveer 38 hektaren beslaat.

In deze stedelijke begraafplaats, opgericht in een neutrale geest, bevindt zich evenwel nog een groot aantal oude monumenten afkomstig uit vroegere katholieke, protestantse en joodse kerkhoven uit het Brusselse. Hierdoor werd het

mogelijk grafstenen terug te situeren tot de aanvang van de XIXe eeuw en aldus een overzicht te schetsen van de aard en de stijl, van het gebruikte materiaal en van de beeldhouwwerken - toen nog zeer schaars - vanaf de hogergenoemde periode. Daarenboven kon op filosofisch gebied een studie gemaakt worden over de symbolen en de emblemen om aldus binnen te dringen tot de beweegredenen en de diepere gedachtengang die aan de oorsprong liggen van de oprichting van deze monumenten. Ze zijn een weerspiegeling van verleden tijden, een weerslag van de hoop, de vrees, de berusting en soms van de opstandigheid tegen de dood, van de liefde, de vriendschap en de waardering ten overstaan van de overledene. Men kan in de verschillende opeenvolgende periodes de denkwereld oproepen van de gemeenschap, in de loop van de XIXe eeuw, nog vóór de oprichting van de nekropool en erna, vanaf 1877. Na 1880, toen de vrijdenkerij reeds dieper in de mentaliteit van onze maatschappij ingang gevonden had, weerkaatste zich de ideologische strijd tussen katholieken en vrijdenkers in de emblemen en symbolen op de monumenten: het kruis en de Kristusfiguur traditioneel symbool van de kristenen, en de emblemen van de vrijmetse-laars, uiting van de vrijdenkersgeest.

In het laatste kwart van de XIXe eeuw en ook in het begin van de XXe eeuw, werden er kapellen en mausolea opgericht vooral door de burgerklasse. Deze klasse kocht, naar het vroegere voorbeeld van de adellijke families, uitgebreide concessies aan voor verschillende generaties. Doch waar de nobelen zich nu veeleer beperken tot een sober monument waarop het familiewapen werd aangebracht, zal de burgerklasse praalgraven oprichten in een eklektische stijl, soms overladen met ornamenten en symbolen. Niettemin hebben in voornoemde periode ook befaamde

architecten grafmonumenten ontworpen van een zuivere lijn, in een poging een funeraire architectuur in het leven te roepen. Hieraan namen architecten deel zoals H. Beyaert, A. Blomme, A. Chambon, V. Horta, E. Dhucque en L. François. Wat de stijl van deze monumenten betreft, vindt men er dezelfde opeenvolging terug van de stijlen die overwegen in de burgerlijke en religieuze architectuur. Zo zal van ongeveer 1877 tot 1895 de neogotiek en de neoklassiek kenmerkend zijn met als materiaal blauwe hardsteen afkomstig uit Ecaussinnes en Soignies.

Rond de eeuwwende worden er, vooral door de ondernemer en ornamentist E. Laloux, art-nouveau-monumenten gecreëerd, eveneens in blauwe hardsteen. De papaverbloemen steeds in de steen gebeiteld, slingeren bij voorkeur hun stengels rond de kurvende lijnen van deze monumenten. In de jaren 1920 overheerst art deco en gaat men bevenevens blauwe hardsteen nu ook harde, gepolijste graniet aanwenden. De geliefkoosde bloem is de in steen gesneden of de in brons gegoten roos. De ondernemer Bléhen-Detiège zal in deze stijl praalgraven realiseren. De treurende figuren, aanvankelijk in witte marmer of in kalksteen zijn zeldzaam vóór de jaren 1880. Naar antieke inspiratie, zwaar gedrapeerd en gesluierd, gaat er van deze figuren een grote sereniteit uit. Staande, gezeten of geknield op een sokkel leggen zij een bloemen- of lauwerkrans op de sarkofaag neer.

De jaren twintig betekenen voor de funeraire beeldhouwkunst een hoogtepunt wanneer jonge vrouwen, nu in een voile gehuld, aan hun smart uiting geven in een dramatische houding en in soms pijnlijk tragische gebaren. Deze figuren, meestal in brons gegoten, zijn thans geïntegreerd in de globale conceptie van het art-decomonument. Ook de symbolen en emblemen worden in deze jaren veelal in brons gegoten. Typisch voor de

Kerkhof van Brussel te Evere. Grafmonument Wouters-Dustin (architect J. Caluwaers, beeldhouwer J. Lagae). Uit L'Emulation, Leuven-Brussel, 1906

periode zijn de bronzen boeken die men op de grafzerk plaatste en waarin de overlevende in vorm van een brief, zijn leed uit over het heengaan van een familielid of hulde brengt aan een vriend. Gepolijste graniet is het materiaal dat bij voorkeur met brons wordt gecombineerd. Aanvankelijk afkomstig uit Schotland en Zweden zal deze steen nadien ook uit andere Europese en thans uit niet-Europese landen worden ingevoerd.

Tot de grafbeeldhouwkunst hebben talentvolle en in hun tijd gewaardeerde kunstenaars bijgedragen zoals voor de XIXe eeuw G. Geefs, J. Jaquet, A. Desenfans en J. de Lalaing, en nadien P. Bracke, P. De Vigne, G. Devreese, J. Dillens, V. Rousseau, L. Van Cutsem, E. Salu,

J. Witterwulghe en R. Cliquet.

Een speciale plaats nemen de officiële monumenten in, opgedragen aan de slachtoffers van oorlogen, van de plicht en van rampen. Ze werden meestal opgericht door openbare instellingen, zowel buitenlandse als Belgische.

Vanaf de jaren 1950 volgt een algemene versobering en een tendens naar uniformisering. De figuren, symbolen, emblemen en epitaven gaan van de grafmonumenten verdwijnen: blijk van waardeverschuivingen in een maatschappij waarin de cultus van de doden minder en minder past en die het beeld van de dood zo ver mogelijk van zich houdt. Een rationeel beleid overheerst in de

begravenisritus en in de structuur van de necropolen.

Met de aanvaarding in steeds bredere kringen van de verassing van het lichaam en van de asverstrooiing dringt zich een nieuw type van begraafplaats op. Deze zijn eerder opgevat als meditatieparken waarin de asverstrooingsperken en het columbarium in een geheel van weelderig groen harmonisch worden samengebracht en waarin ook de oude merkwaardige monumenten behouden blijven.

Heden is bij de bevolking een nieuwe belangstelling merkbaar voor deze stenen getuigenissen van de vroegere dodencultus. Zij getuigt van een groeiende bewustwording van de historische, culturele en filosofische waarde van het verleden en zou er de gemeentebesturen en andere bevoegde instanties moeten toe aanzetten hun oude begraafplaatsen en de merkwaardige monumenten, waarvan ze eigenaar worden wanneer er geen concessiehouder meer is, te bewaren en te restaureren.

Cecilia VANDERVELDE (15.1.'92)

La nécropole de Bruxelles

(december 1991)

Auteur : Cecilia Vandervelde, Licentiaat in de Kunstgeschiedenis en Archeologie. Het boek verscheen in het Frans, telt 630 bladzijden en is rijk geïllustreerd met tekeningen, plannen en foto's. Het bevat een algemeen historische benadering, een overzicht van de funeraire architectuur en sculptuur, van de symbolen, emblemen en grafopchriften. In de inventaris worden de belangrijkste grafmonumenten besproken en geïllustreerd. Kostprijs : 1.000 BEF (+ 100 BEF verzendkosten).

Schriftelijk of telefonisch te bestellen bij Cecilia Vandervelde, Ambiorixsquare 30, bus 71, 1040 Brussel, tel. (02) 735 29 51 (8.30 - 9.30 u of 18 - 21 u) Stortingen op haar rek. 035-1008449-78.

Wij herdenken

Op 12 februari

MAURITS SABBE,

Vlaams schrijver

(Brugge 9 februari 1873-

Antwerpen 12 februari 1938).

M. Sabbe was de zoon van de Vlaamse schrijver en politicus Julius Sabbe. Hij vestigde zijn naam in de Nederlandse letterkunde met overwegend bellettristisch proza, liederen, cantates, toneelwerk enzomeer.

Hij studeerde in Gent, waar hij anno 1896 in de wijsbegeerte en letteren promoveerde; werd vervolgens leraar toneelklas aan het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium te Antwerpen (1907), waar hij anno 1919 konservator van het Museum Plantin-Moretus zou worden. In 1923 kreeg hij de leerstoel Nederlandse Letterkunde te Brussel toegewezen.

Stilistisch behoort zijn werk tot de Late Romantiek, werk dat voornamelijk verhalend proza omvat, novellen en romans die overwegend zijn geboortestad Brugge tot decor hebben. Bekend werd zijn "De filosoof van 't Sashuis" (1907), terwijl toneelstukken als "Bietje" (1913), "Pluk de dag" (1927) enz. met wisselend succes opgevoerd werden. Maurits Sabbe publiceerde bovendien een omvangrijk pakket kritische beschouwingen, literaire en cultuurhistorische studies, bijdragen tot de muziek enz. Tot dit oeuvre behoren o.m. studies over Michiel de Swaen, Peter Benoit, Christoffel Plantin, de muziek in Vlaanderen, "De Moretussen en hun kring" enz.

*Antwerpen-Schoonselhof,
Perk N (ereperk).*

Op 19 maart

KAREL LODEWIJK LEDEGANCK,

Vlaams dichter

(Eeklo 9 november 1805-

Gent 19 maart 1847).

Ledeganck groeide op in een eenvoudig schoolmeestergezin. Hij was een tijdlang spoeler in een linnenweverij, daarna hulpklerk in stadsdienst. Hij kreeg de steun van beschermers waardoor hij hogere

studies kon aanvatten. Promoveerde in 1835 in de rechten te Gent. Was vrederechter in Kaprijke en Zomergem, daarna provincieraadlid en tenslotte provinciaal inspekteur van het lager onderwijs in Oost-Vlaanderen.

Over hem schrijft prof. dr. Paul de Smaele: "*In de letterkunde debuteerde hij als rederijker, Zijn wijdlopige didactische betogen op rijm vertonen dezelfde hebbelijkheden als de prestaties van de vlijtige dorpspoëetasters, in wier wedstrijden hij herhaaldelijk bekroond werd. Kennismaking met de literatuur van de omringende landen verruimde zijn artistieke horizon, louterde zijn smaak en zou het gehalte van zijn verdere productie ten goede komen (...) Zijn verdere evolutie zal in hoofdzaak beheerst worden door een gewetensvol - ofschoon niet steeds met succes bekroond - streven naar bevrijding uit de rederijkerij ten gunste van meer eenvoud en keurigheid.*"

Tot zijn elegische poëzie behoren o.m. "Het Klavier" (1836), "Het graf mijner moeder" (1839), "De boekweit" (1844)... Maar zijn belangrijkste werk blijft "De drie zustersteden" (1846), 'het dichtelijk evangelie van de Vlaamse Beweging', in welke trilogie hij de lof zingt van Gent, Brugge en Antwerpen. Zijn grote verdienste ligt echter in de rol die hij speelde in de heropstanding van de Vlaamse letterkunde. Hij behoorde tot het kleine groepje rond Jan Frans Willems dat zich inzette voor de Vlaamse Zaak. Ledeganck vertaalde de "Code Civil" in het Nederlands en hij was de eerste om in de Oostvlaamse Provincieraad het woord in het Nederlands te voeren. Hij overleed, 41 jaar oud, aan tbc. Het merendeel van zijn poëzie werd eerst na zijn dood uitgegeven.

*Sint-Amandsberg,
Campo Santo.*

Op 27 maart

KAREL CANDAEI,

Vlaams komponist

(Antwerpen 4 september 1883 - Rotterdam 27 maart 1948).

Groeide op in een Antwerpse

volksbuurt. Vader hield er café, trefpunt van plaatselijke muziekmajochappijen, moeder behoorde tot een familie van gelegenheidsmuzikanten, de "Spelemannen". Hij studeerde aan het Antwerpse Conservatorium, bij o.m. Lode Mortelmans, Jan Blockx, Emile Wambach... In 1909 huwde hij met de coloratuurzangeres Anna Creutz. Van 1919 af gaf hij notenleer aan het Antw. Conservatorium, daarna in 1925, harmonie. Candael was stichter en bezieler van het gemengd koor "De Zangkapel" (1904) en van de "Liederavonden voor het volk" (1905).

Hij was amper 21 jaar toen hij het symfonisch gedicht "Levensdroom" componeerde. De cantates "Genoveva van Brabant" en "Aan Hendrik Conscience" ontstonden in de jaren 1907/1908. Tijdens W.O. I animeerde hij in het bijzonder het Antwerpse muziekleven en gaf o.m. les aan de stadsscholen. De jaren '20 werden bijzonder vruchtbaar. Toen ontstonden tal van composities, waarbij o.m. het ballet "De Zeven Hoofdzonden", "Roemeense liederen", een serenade voor viool en piano enz. Van 1922 tot 1924 was hij eerste dirigent aan de Antwerpse KVO. Zijn naam prijkte regelmatig op de affiches met grootse uitvoeringen van P. Benoits' belangrijkste werken, zoals "Charlotte Corday", de "Rubenscantate" enz. In 1930 werd hij artistiek directeur en dirigent van het Casino van Knokke. In 1934 leraar contrapunt aan het Antwerpse Conservatorium. In 1936 directeur van de Vlaamse Muziekuitzendingen van het N.I.R. In 1938 overviel hem een ernstige depressie, desondanks bleef hij het mannenkoor "Lasalle" leiden en schreef hij ondermeer nog het innige oratorium "Het Marialeven", op tekst van M. Gilliams. Tijdens een repetitie met "Lasalle", in 1948 te Rotterdam, werd hij door een hartaanval geveld. De stad Antwerpen bezorgde hem een indrukwekkende uitvaart.

*Antwerpen - Schoonselhof,
Ereperk Rondpunt G-H.*

F. TAS

Wij bezoeken...

... de Stedelijke begraafplaats van Brugge op 22 februari

Wij worden er begeleid door Jean Van Cleven, drijvende kracht achter het Bethunianum en lid van de Brugse Stedelijke Commissie voor Graftekens. Een inwijding in de neogotiek en een confrontatie met een doelgericht beleid inzake funerair patrimonium zijn op zijn minst gewaarborgd.

Brugge, Stedelijke begraafplaats (foto :
Bestuur Monumenten en Landschappen,
Directie Brussel-Hoofdstad).

... de Stedelijke begraafplaats van Mechelen op 21 maart

Mensen maken geschiedenis. Ieder individu, ongeacht zijn maatschappelijke status, participeert aan het leven van de eigen tijd. Ondanks deze conditionering creëert iedere generatie een nieuw maatschappijbeeld. Dit tijdeigen gezicht komt visueel tot uiting in de bebouwde omgeving, krijgt haar beslag in de kunst, de literatuur en de muziek, vindt haar hoogste uitdrukking in de metafysische bespiegelingen. Iedereen absorbeert deze invloeden, maar geeft er tevens een persoonlijke toets aan, overeenkom-

stig het karakter en de opvoeding. Zelden vindt men een meer concrete uitdrukking van deze constante osmose, dan in het grafmonument en de dodencultus. Gelukkig bezit Vlaanderen een relatief rijk funerair patrimonium, een enige maar vooralsnog onaangeboorde bron van de mentaliteitsgeschiedenis.

Het verleden van een stad laat zich gemakkelijk aflezen uit haar grafstenen en cenotafen. Mechelen, eens hoofdstad van de Nederlanden, bezit een schat aan funeraire monumenten. En toch zijn de praalgraven van haar belangrijkste burgers reeds eeuwen verdwenen. De Berthouts, de lokale heren die een bufferstaat beheerden tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, maakten van de minderbroederskerk een mausoleum. In 1503 liet Margareta van York, de derde echtgenote van Karel de Stoute, zich eveneens in deze kloosterkerk begraven. Haar kleindochter, Margareta van Oostenrijk, legateerde haar ingewanden aan de Sint-Pieterskerk, die als hofkapel fungeerde. De beeldenstormers vernielden met het kerkelijk interieur de prachtige gisanten en graftomben, die de herinnering aan deze wereldlijke heersers levendig hielden.

De schade die de Franse Revolutie aan het Mechels funerair patrimonium toebracht, was minder doortastend. Talrijke geïncrusteerde en uitgesneden granieten grafzerken uit de zeventiende en achttiende eeuw dragen de namen van de leden van de Grote Raad of van de hoge clerus. Vermits deze stad sinds 1559 de hoogste kerkelijke gezagsdragers van de Zeventien Provinciën herbergde, besloot aartsbisschop Creusen in 1660 tot de bouw van een crypte in het koor van de Sint-Romboutskathedraal. Zulk een drastische ingreep maakte een heraanpak van de bovengrondse ruimte noodzakelijk. Lucas Fayd'herbe ontwierp niet alleen een nieuw hoofdaltaar, maar voorzag in de belendende traveeën plaats voor vier praalgraven. In de negentiende eeuw namen de straalkapellen de

functie van de graftomben over. Altaren, toegewijd aan de patroonheilige van de overleden kardinaal, fungeerden als nieuwe gedenkplaatsen. Ook de jezuiten hadden bij de bouw van hun kloosterkerk in 1677 een crypte voorzien, die plaats bood aan 94 afgestorvenen. Toen Jozef II in 1784 uit humanitaire en vooral hygiënische overwegingen de begraving in en om de kerk verbood, volgde Mechelen prompt het keizerlijke bevel. "*Den 30 Juni 1785 is alhier buyten de Koeipoorte geweyd de nieuwe begraefplaetse ofte Kerckhof voor deze stads-inwoonders de welke in het vervolg aldaer moeten begraeven worden.*" Over de juiste ligging van deze begraafplaats bestaat vooralsnog geen zekerheid. De archieven laten nochtans vermoeden dat er zich reeds voor 1849 een 'Cimetière commun' bevond op een gedeelte van de huidige 'Stedelijke begraafplaats'. Bij een aanzienlijke uitbreiding van de beschikbare gronden in 1860 ontwierp stadsarchitect Bauwens het concentrisch-geometrische patroon dat tot op heden bewaard bleef. Zo kon de Mechelse burgerij haar wereldse welstand zelfs na de dood etaleren. Hoe meer geld men spendeerde, hoe dichter men zich bij de centrale octogonaal te ruste kon leggen. Geleidelijk wordt de hoofdweg de erelaan waar vooral kunstenaars en politici begraven worden. Om de twintig jaar werd de achterste afsluitmuur doorbroken en door een brede laan vervangen, zodat de begraafplaats telkens van aanschijn verandert. Dat Mechelen tijdens de negentiende eeuw een geweldige industriële expansie heeft gekend, hoeft geen betoog eenmaal men de burgerlijke pronkzucht van de grafmonumenten aanschouwt. De opvallende aanwezigheid van stèles voor hoge militairen verraadt haar vroegere status van belangrijke garnizoenstad van België. Op de Mechelse begraafplaats zijn alle voorname en epigone kunstvormen sinds 1860 vertegenwoordigd. Een aanrader voor Epitaafliden.

Patrick DE GREEF

Onze zusterverenigingen

■ in Nederland

Op 23 mei 1991 laatstleden hield de Nederlandse Stichting de Terebinth na verscheidene jaren activiteit op te bestaan... om te herrijzen als **De Terebinth, Vereniging Tot Herstel Van Zorg Rond Dood En Rustplaats**.

Met een regelmatig verschijnende Nieuwsbrief, excursies, tentoonstellingen, adviesverleningen en momenteel een kleine 200 leden, lijkt onze zustervereniging over nogal wat troeven te beschikken om het Nederlands funerair erfgoed terdege te behoeden.

Voorzitter is Hennie Siebelt; aan Wessel Meijer komt de taak van Secretaris toe. Epitaaf wenst hen alvast veel succes.

Vereniging de Terebinth
1e Daalsedijk 240
NL-3515 Utrecht
tel. 030-334493

■ in Wallonië

Au-delà du Tumulus, het berichtenblad van de **Association des Artisans Monumentistes (A.D.A.M.)** brengt in de jongste december-aflevering ondermeer een samenvatting door Epitaaf-lid Carlo Kockerols van een lezing over *Thanatologie*, gehouden op 16 februari 1991 door Professor L.V. Thomas. Verder nog *Immortalités*, een bijdrage over de plastische afbeelding van de Dood doorheen de tijden, en een verslag van een bezoek aan de Antwerpse begraafplaats Schoonselhof.

A.D.A.M.
avenue E. Mascaux 731
6001 Marcinelle

■ in Frankrijk

Voor zover ons bekend één van de meest actieve verenigingen die ondermeer de instandhouding en restauratie van funeraire monumenten hoog in haar vaandel heeft geschreven is de **Association pour la Conservation des Monuments Napoléoniens (A.C.M.)**.

In hoofdzaak een Franse organisatie, bezit het A.C.M. nochtans ook vertakkingen in het buitenland.

Epitaaf-lid Ronald Pawly (August Vermeylenlaan 13-19, 2050 Antwerpen) is tegelijk afgevaardigde voor Nederland én Vlaanderen.

Verantwoordelijke voor België is overigens André Charlier, Directeur van het Panorama van de slag van en te Waterloo.

Gewoontegetrouw biedt het jongste *Bulletin de Liaison* (nr. 18, 2de semester, 1991, 73 pp.) een schat aan internationale Napoleonische informatie. Terecht gaat het activiteitenverslag voor het tweede halfjaar 1991 hierbij prat op de restauratie van niet minder dan 8 grafmonumenten op het Parijse Père Lachaise, evenals dit van de Franse marineschilder Louis Garneray (1783-1854) op het cimetière Montmartre. Zowel op Montmartre (5) als op Montparnasse (3) worden trouwens nog bijkomende restauraties gepland.

EPITAAF vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas, Linda Van Santvoort, Martine Wynants.
Met medewerking van Marcel Celis, Patrick De Greef, Carlo Kockerols en Cecilia Vandervelde.
Deze nieuwsbrief werd gezet en gedrukt door Carto, 1210 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort,
O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.

Jaarabbonement :

450 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaaf met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding 'Programma Bouwkundig Erfgoed' én specificering 'Restauratie Salu' of 'Restauratie Grafmonumenten'. Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.